УДК 342.71 (477) +130.3

Р. В. ГУЛА
Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ Й ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 49–55

Розглянуто співвідношення концептуальних понять "політичний міф" та "історична пам'ять". Проаналізовано формування міфологічної свідомості особистості за допомогою інструментарію політичної міфологізації, на основі якого створюються політичні архетипи та стереотипи. Крізь призму різних наукових підходів розкрито зміст поняття "історична пам'ять" для визначення пріоритетних напрямів формування "історичної політики" держави.

Відсутність світоглядного консенсусу в українському суспільстві на регіональному рівні та суб'єктивно-особистісному сприйнятті різних моделей історичної пам'яті значно активізує процеси політичної міфологізації історичного минулого, що загострюється, й об'єктивними умовами поліетнічного, поліконфесійного та білінгвістичного стану суспільства й різними історичними умовами формування національно-регіональних ідентичностей. Це спричинює виникнення **проблеми** істотних розбіжностей у процесі усвідомлення аксіологічних основ державного будівництва, прикладом якого є гібридний конфлікт на Сході країни. Сторони та учасники локального протистояння знаходяться під впливом системної взаємодії міфологічного світогляду та колективної свідомості, що формує новий продукт — політичний міф на основі інтерпретації власного бачення історичної пам'яті.

В останні десятиліття особлива увага вітчизняної та зарубіжної історіографії звернена на дослідження особливостей функціонування та розвитку патріотичної ідеології як структурного елементу духовного єднання нації та армії на основі створення національної моделі історичної пам'яті. У цьому контексті слід вказати на величезний науковий внесок в розроблення концептуальних понять політичного міфу та історичної пам'яті таких сучасних українських дослідників як Г. Касьянов, Л. Зашкільняк, О. Висоцька, П. Тронько, В. Масненко, В. Артюх, В. Солдатенко. Активізація зусиль щодо створення моделі історичної пам'яті притаманна співробітникам Інституту національної пам'яті, особливо його керівнику В. В'ятровичу.

Висвітлимо особливості співвідношення понять історичної пам'яті та політичного міфу у формуванні парадигми історичної політики на сучасному етапі розвитку держави.

© Р. В. Гула, 2017

Політичний міф — це специфічний спосіб пояснення об'єктивної дійсності в формах організованої комунікації колективного знання у вигляді імперативно визначених догм і застосування інструментарію маніпуляції суспільною та індивідуальною свідомістю за допомогою детермінації спеціально відібраних фактів, концепцій, теорій.

Характерними особливостями політичного міфу є:

• *інтерпретація реалій об'єктивної дійсності виключно в догматизованих міфологічних формах*;

• тісний зв'язок з *історичним* міфом, що стосується насамперед ранніх періодів історії, адже недавнє минуле навіває неприємні спогади про "колоніальне рабство", "іноземну окупацію", участь в акціях, які порушують норми міжнародного гуманітарного права та ін.;

• *контрфактичність* — свідомий добір системи доказів, що визначає міфологеми та ігнорування фактів, які руйнують смислозначення міфу; еклектичне узагальнення одиничних, суперечливих фактів для обґрунтування власної міфологічної конструкції;

• *інструменталізація сучасних політичних задач* ("повернення "споконвічних" земель) на основі ірраціонально-містичного сприйняття історії;

• *стереотипізація минулого* ("золоте століття") й сучасного ("славетні нащадки", "одвічні лицарі") в міфологічних формах історичної пам'яті;

• *фальсифікація історичних аргументів*. Моделям історичної пам'яті гостро не вистачає корпусу нових історичних джерел, який вже достатньо вивчений, тому для зміни суспільної свідомості часто використовують спеціально підроблені історичні документи;

• *структурність*. Міф — цілісна структура, яка сприймається лише у своїй сукупності. "Руйнування" хоча б одного елементу міфу виводить носія міфологічного світогляду за його межі [1, *65–67*].

На основі політичного міфу формується інструментарій *політичної міфологізації* як "спосіб підпорядкування реальності визначеному смисловому порядку, що наділяє її структурою, організацією, принципами функціонування" [2, *615*]. Формами міфологізації є легітимізація влади, сакралізація національної держави та її історії та харізматизація національних і політичних лідерів.

За допомогою політичної міфологізації державними інституціями формується *політична міфологія* — сукупність поглядів, уявлень та почуттів при специфічній інтерпретації історичних подій, політичних процесів, особистостей національних і політичних лідерів, ключових характеристик нації та держави, які мають пріоритетне значення в його суспільній та індивідуальній свідомості.

На основі політичної міфології формуються архетипи та стереотипи.

Політичний архетип можна визначити як систему світовідчуттів чуттєвих образів на рівні інстинктів і світосприйняття уявлень про власну світоглядну парадигму ролі та місця держави і нації в об'єктивній реальності. На побутовому рівні політичний архетип є неусвідомленим елементом образу держави, його політичної системи, нації, які швидше виступають у формі асоціатив-

них кліше для спрощеного сприйняття власної держави та нації й одночасно слугують перепоною для об'єктивного сприйняття інших політичних систем [3, *44*].

Політичні стереотипи — це сукупність схематизованих й узагальнених уявлень у колективній та індивідуальній свідомості (підсвідомості) про найхарактерніші риси політичної системи держави та соціальної структури суспільства [4].

При побудові структури політичного міфу активно використовується категорія "історична пам'ять", яка виконує функції об'єднання різних поколінь держави, забезпечення спадкоємності морально-духовних цінностей та збереження духовно-ментального коду нації. Одночасно історична пам'ять є результатом формування моделі стандартизованих уявлень в колективної психології та суспільної свідомості про історичне минуле на основі інженерії політичного міфу в визначеному символічному полі. У цьому випадку історична пам'ять — це результат духовно-культурного, соціального, політичного конструювання та комплексний інструментарій формування нових культурних, соціальних, політичних, релігійних ідентичностей.

За визначенням Г. Касьянова, "***історична пам'ять*** — це цілеспрямовано сконструйований засобами історичної політики стійкий набір взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле групи, кодифікований та стандартизований в громадських, культурних, політичних дискурсах, міфах, символах, мнемонічних і комеморативних практиках" [5].

Історична пам'ять в онтологічному вимірі виступає як сфокусована свідомість, що відображає особливе значення й актуальність інформації про минуле у тісному зв'язку із сучасним і майбутнім [6; *7*]. Виходячи з цього, історична пам'ять відіграє особливу роль у формуванні національної самосвідомості та національної самоідентифікації індивіда та групи в процесі створення політичної нації. Вона фіксує величезну кількість подій та внаслідок відбору і синтезу формує константи національної історії на основі пріоритетних принципів політичної і національної аксіології. Таким чином, відбувається поділ історичного досвіду на позитивний, що належить засвоювати та примножувати, і негативний, який слугує застереженням [8]. На думку Л. Зашкільняка, "історична пам'ять — це здатність людського розуму зберігати індивідуальний та колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на підставі цього досвіду уявлення про історію як таку та своє місце в ній. Фактично історична пам'ять — це наявна інформація для соціальної ідентифікації особистості і спільноти" [9].

Зміст категорії "історична пам'ять", на думку українських дослідників, розкривається як "фундамент національної ідентичності" [10], "своєрідний потенціал народу" [11, *227*], "суспільно-психологічне оснащення спільноти" [12, *53*]. Сутністю історичної пам'яті є "історичні зрізи практично всіх виявів суспільної свідомості" [13, *14*]. Тобто актуалізація історичної пам'яті є фундаментом для конструювання історичної свідомості політичної національної спільноти. Це своєрідний індикатор процесу систематизації, збереження, відтворення та трансляція історичного минулого народу, країни, держави

з метою його використання в організації діяльності людей чи для впливів у сфері соціальної свідомості [14, *72*], оскільки історичну пам'ять традиційно пов'язують із комплексом знань про історичний розвиток суспільства та його політичної організації [15].

Водночас розкриття сутності поняття "історична пам'ять" у розвідках українських дослідників істотно різниться, тож можна нарахувати цілу низку наукових підходів до її трактування.

Так, представник *конвенціонального підходу* В. Артюх вважає, що "загальнонаціональна історична пам'ять — це угода (культурна, ідеологічна) між різними варіантами локальних моделей пам'яті, що належать різним соціальним групам та політичним силам, що їх представляють" [16].

Група дослідників, яку умовно можна віднести до *конструктивістського підходу*, вважає, що історична пам'ять є інструментом конструкції феноменів людської свідомості. Наприклад, В. Карлова доводить, що історична пам'ять є елементом духовного життя суспільства, духовно-практичним феноменом, який формує історичну свідомість. Також історична пам'ять виступає соціокультурним феноменом, який формує мову, культуру, духовність, національну свідомість [17].

Представники *структурного* підходу дотримуються думки, що історична пам'ять та національна мова — це структурні константи національної ідеї [18, *3*].

Деякі дослідники *гносеологічного підходу*, наприклад Г. Бондаренко, визначають історичну пам'ять як об'єкт дослідження, як "категорію історичного пізнання, що складається із сукупності матеріальних, духовних та генетичних джерел суспільства" [19, *133*].

Апологети *комплексного підходу* трактують історичну пам'ять як спосіб збереження й трансляції минулого при загрозі втрати традицій; індивідуальну пам'ять про минуле; частину соціального запасу знань, що існувала вже в примітивних суспільствах; колективну пам'ять про минуле, певної групи; соціальну пам'ять суспільства; ідеологізовану історію держави-нації; синонім історичної свідомості (пізнання); визначальний чинник національної ідентичності; канал передачі досвіду та відомостей про минуле, важливу складову самоідентифікації людини та соціальних груп тощо [20, *113*].

Психологічний підхід визначає історичну пам'ять як соціально-психологічне явище та соціодуховний феномен, змістом яких є збереження та відтворення індивідом, соціальною групою, класом тощо поглядів, уявлень, емоцій, традицій, звичаїв, етичних норм, що були притаманні минулому. На основі історичної пам'яті історичне мислення формує національні ідеї, які консолідують націю, служать орієнтиром на шляху формування історичної свідомості [21, *298–299*].

Формування історичної пам'яті відбувається за допомогою державних інститутів у інтересах політичних, культурних, етнічних та інших громадських груп у боротьбі за владу, її утримання або перерозподіл. У цьому випадку можна говорити про цілеспрямовану державну історичну політику.

На думку Г. Касьянова, — "історична політика — це різновид політики, метою і змістом якої є цілеспрямоване конструювання та утилітарне використання в політичних цілях "історичної пам'яті" та інших форм колективних уявлень про минуле і його репрезентацій — у тому числі професійної історіографії" [22].

Таким чином, можна стверджувати, що історична пам'ять, яка заснована на політичному міфі за допомогою історичної політики, є засобом забезпечення політичної, культурної чи інших форм лояльності соціуму діючої влади та інструментом утримання ідеологічного та політичного контролю над суспільством у вигляді ідеологічної та політичної інструменталізації історії шляхом створення стійких імперативно визначених догм з метою маніпуляції суспільною та індивідуальною свідомістю. Загострення "війн історичної пам'яті" відбувається і внаслідок завищеного градусу стану міфологізації суспільної свідомості. Виходячи з цього, світ усе частіше стає заручником ситуації, коли гуманітарні за своєю сутністю проблеми є основою серйозних політичних і локальних військових конфліктів сучасності.

Джерела

1. *Гула Р. В.* Патриотизм и национализм. Опыт историософского анализа: монография / Руслан Владимирович Гула. Днепропетровск : Герда, 2014. 198 с.
2. *Висоцька О. Є.* Міфологізація та сакралізація як технології легітимації політичної влади / Ольга Євгенівна Висоцька // Гілея. 2013. № 66. С. 611–620.
3. *Щурко О. М.* Особливості трансформації та формування міжнародного образу України на сучасному етапі: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. / Щурко Олена Михайлівна. Л., 2010. 219 арк.
4. *Маслова В. А.* Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Валентина Аврамовна Маслова. М. : Академия, 2001. 208 с.
5. *Касьянов Г. В.* К десятилетию Украинского института национальной памяти (2006–2016) [Електронний ресурс] / Георгий Владимирович Касьянов // Historians. — Published on Thursday, 14 January 2016 08:24. URL: http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiyu-ukrainskogo-instituta-natsional-noj-pamyati-2006-2016
6. *Тощенко Ж. Т.* Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния [Електронний ресурс] / Жан Терентьевич Тощенко. URL: http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/newhist/himem.htm
7. *Тронько П. Т.* Інститут національної пам'яті як засіб зцілення від пострадянської ментальності / Петро Тімофійович Тронько // Дзеркало тижня. 2005. № 45 (473). 19–25 листопада.
8. Проблеми формування національної свідомості в Україні: монографія / П. К. Ситник, А. П. Дербак. К. : НІСД, 2004. 226 с.
9. *Зашкільняк Л. О.* Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі / Леонід Опанасович Зашкільняк // Україна — Європа — Світ. Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С.156–159.
10. *Яковенко Н. М.* Нова доба — нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України [Електронний ресурс] / Наталія Яковенко. URL : http://www.novadoba.org.ua/data/metod/yakovenko.rtf)

11. *Дробижева Л. М.* Историческое самосознание как часть национального самосознания народов / Леокадия Михайловна Дробижева // Традиции в современном обществе. М. : Наука 1990. С.228–231.
12. *Масненко В. В.* Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / Віталій Васильович Масненко // Український історичний журнал. 2002. № 5. С. 49–62.
13. *Полянский В. С.* Историческая память в этническом самосознании народов / Владимир Семенович Полянский // СоцИС. 1999. № 3. С. 14–29.
14. *Зерній Ю. О.* Історична пам'ять як об'єкт державної політики / Юлія Олександрівна Зерній // Стратегічні пріоритети. 2007. № 1(2). С. 71–76.
15. *Солдатенко В. Ф.* Пам'ять. Історична пам'ять. Національна пам'ять / Валерій Федорович Солдатенко // Українознавство. 2011. № 2(39). С. 139–140.
16. *Артюх В. А.* Зміст поняття історична пам'ять на тлі українських реалій / В. А. Артюх [Електронний ресурс] // Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. URL: http://soippo.narod.ru/documents/konf_zhuk/artuh.doc
17. *Карлова В. В.* Основні фактори формування і розвитку національної самосвідомості [Електронний ресурс] / Валентина Володимирівна Карлова // Національна Академія державного управління при президентові України. URL: www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kvvrns.pdf
18. *Смольніков Ю. Б.* Проблема відродження української мови та історичної пам'яті в Україні (др. пол. 80-х — поч. 90-х рр. XX ст.). Теоретичний аналіз / Юрій Борисович Смольніков. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. К., 2005. 20 с.
19. *Бондаренко Г. В.* Історичне пізнання: питання теорії та практики / Геннадій Васильович Бондаренко. Луцьк: Ред.-вид. відділ Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. 192 с.
20. *Киридон А. М.* Концепт "історична пам'ять": варіативність діфініювання / Алла Миколаївна Киридон // Україна — Європа — Світ. Вип. 3: Міжнародний випуск наукових праць. Серія Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 112–116.
21. Курс лекцій з філософії: навч. посіб. / А. А. Герасимчук, З. І. Тимошенко. К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2002. 422 с.
22. *Касьянов Г. В.* Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять / Георгій Володимирович Касьянов // Український історичний журнал. 2016. № 2(527). С. 118–137.

Історична пам'ять, яка заснована на політичному міфі за допомогою історичної політики, є засобом забезпечення політичної, культурної чи інших форм лояльності соціуму діючої влади та інструментом утримання ідеологічного та політичного контролю над суспільством у вигляді ідеологічної та політичної інструменталізації історії шляхом створення стійких імперативно визначених догм з метою маніпуляції суспільною та індивідуальною свідомістю. Загострення "війн історичної пам'яті" відбувається й унаслідок завищеного градусу стану міфологізації суспільної свідомості. Виходячи з цього, світ усе частіше стає заручником ситуації, коли гуманітарні за своєю сутністю проблеми є основою серйозних політичних і локальних військових конфліктів сучасності.

In the article the value conceptions "political myth" and "historical memory". Analyzed the formation of mythological consciousness personality using instruments of political mythologizing on which created political archetypes and stereotypes. Throughout the prism of different scientific approaches disclosed the concept of "historical memory" to determine the priorities of the formation of "historical policy" of the state.

The political myth is a specific way of explanation of objective reality in the forms of communication of organized collective knowledge imperative as defined dogmas and use tools and individual manipulation of public opinion by the determination specially selected facts, concepts, theories.

Political archetype can be defined as a system of attitude sensory images at instincts and worldview ideas about their own ideological paradigm of the role and place of the state and nation in objective reality. At the household level political archetype is unconscious element image of the state, its political system , the nation that soon appear in the form of associative cliches for easy perception of the state and nation and at the same time serve as an obstacle for an objective perception of other political systems.

Political stereotypes — a collection shematyzovanyh and generalized concepts in the collective and individual consciousness (the subconscious) of the most characteristic features of the political system of the state and social structure.

The historical policy — a kind of policy, purpose and content of which is purposeful and utilitarian design used for political purposes "historical memory" and other forms of collective ideas of the past and its representations — including professional historiography

Историческая память, основанная на политическом мифе с помощью исторической политики, является средством обеспечения политической, культурной или иных форм лояльности социума действующей власти и инструментом удержания идеологического и политического контроля над обществом в виде идеологической и политической инструментализации истории путем создания устойчивых императивно определенных догм с целью манипуляции общественным и индивидуальным сознанием. Обострение "войн исторической памяти" происходит и вследствие повышенного градуса состояния мифологизации общественного сознания. Исходя из этого, мир все чаще становится заложником ситуации, когда гуманитарные по своей сути проблемы являются основой серьезных политических и локальных военных конфликтов современности.

Надійшла 31 січня 2016 р.